

Márai Sándor *Az ünnepekről* című rövidszövegének szemiotikai textológiai elemzése

DOBI Edit

Debreceni Egyetem
dobi.edit@arts.unideb.hu

1. Elöljáróban

A szövegjelentés vizsgálatában fontos tényező, hogy a befogadó – jelen helyzetben az elemző – szövegértelmező szándékát milyen attitűd jellemzi. Az alábbiakban ismertetett szövegelemzéssel elsődlegesen kapcsolódni szeretnék az ünnepelt Maticsák Sándor születésnapjához. Ugyanakkor be kívánom mutatni azt is, hogy a szemiotikai textológiai szövegjelentés-reprezentáció elemző apparátusa miképpen képes megragadni egy konkrét szöveg jelentésvizsgálatában a befogadó/elemző mentális működését, jelen helyzetben különös tekintettel a Márai-szöveg témája és a jeles évforduló megünneplése közötti kapcsolatra.

2. A szövegjelentés szemiotikai textológiai megközelítéséről

A szemiotikai textológia a szöveget komplex jelnek tekinti, amelynek mind a *jelölő*, mind a *jelölt* komponense kettős: van egy objektíválható síkja, valamint egy a jelhasználó által mentálisan leképezett síkja. Ezzel a felfogással szoros összefüggésben a komplex jelhez rendelhető jelentés reprezentációjára a szóban forgó tudomány úgy tekint, mint a befogadó kognitív műveleteiből álló folyamatra, amelynek eredménye az interpretációnak mint kognitív működésnek a produktumaként felfogható szövegjelentés.

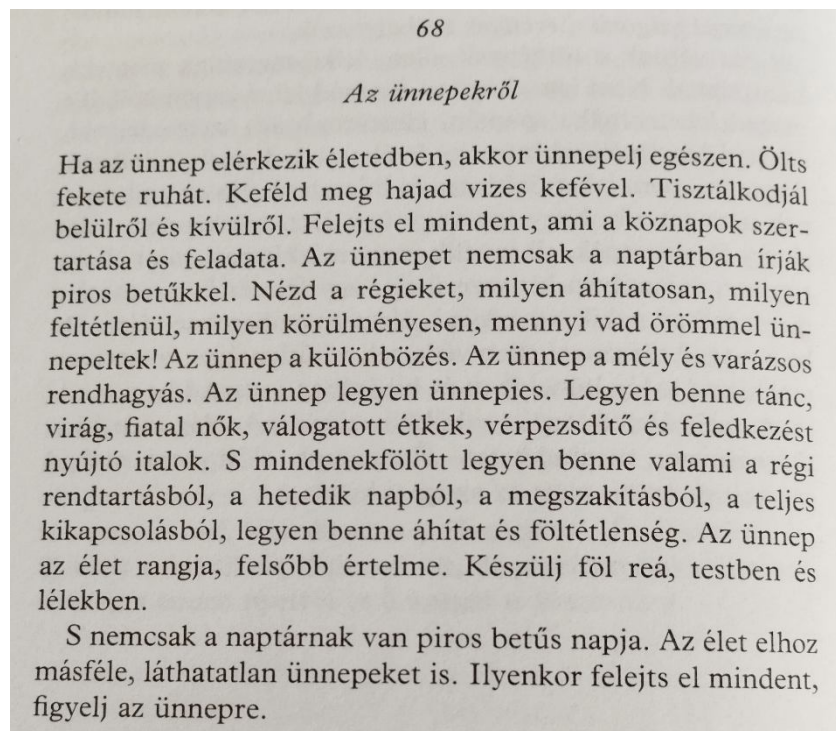
A szövegjelentés szemiotikai textológiai reprezentációjának alapja a szöveg mint dominánsan nyelvi jel komplexitása (vö. Petőfi S. 1996: 11–17; 2009: 76), ehhez igazodva Petőfi S. János a szöveg jelentésének három síkját határozza meg – az értelmi, a referenciális és a kommunikációs jelentéssíkot –, amelyek sora a szemiotikai textológiai szövegvizsgálatok nyomán kiegészül egy negyedikkel, az asszociációs jelentéssíkkal (vö. Dobi 2013). Az említett

jelentéssíkok reprezentációjában az elemző a kommunikációs helyzet tényezői közül mást-mást helyez a vizsgálat fókuszába. A reprezentáció módszerének alapjául szolgáló fő rendszerek az interpretációtípológia és a tudásbázis-típológia, előbbi magának az értelmezési műveletsornak a jellemzéséhez kínál kategóriákat, utóbbi pedig a befogadói háttértudás leírásához.

A továbbiakban Márai Sándor *Az ünnepekről* című rövidszövegét elemzem a szemiotikai textológia keretében, bemutatva az említett rendszerek működését a szövegjelentés reprezentációjában. Ezt követően a kitekintésben a jelentésreprezentáció tágabb kontextusaként a lehetséges világok elméletében helyezem el az elemzés tapasztalatait.

3. A Márai-szöveg szemiotikai textológiai jelentésvizsgálata

Az ünnepekről című rövidszöveg Márai Sándor *Füves könyv* című gyűjteményében jelent meg 2002-ben az itt látható nyomtatott formában a szövegkomplexum 68. darabjaként.

Ahogy a bevezetőben említettem, a szövegjelentés reprezentációjának sajátos kontextusát teremti meg jelen kötet apropójaként az Ünnepelt 60. születésnapja. Ennek a kontextusnak az általános jellemzéséhez *A magyar nyelv értelmező szótárában* az *ünnep* címszóhoz rendelt jelentésexplikációk közül a legtalálóbbat idézem: „Vmely közösség (v. ritk. az egyén) szempontjából jelentős, örömdetes esemény (napja), ill. ennek megünneplése; örömnapp” (ÉrtSz.).

Az alábbiakban a szemiotikai textológiai jelentésreprezentáció jól kidolgozott moduljainak segítségével elemzem az Ünnepelt köszöntésére kiválasztott rövidszöveget: az interpretációtípológiai és a tudásbázistípológiai megközelítés keretében a befogadói működést jellemzem (lásd 3.1. pont), ezután a jelentéssíkok reprezentálására kerül sor (lásd 3.2. pont). A kitekintésben az elemzés szempontjainak sorát kibővítem a lehetséges világok leírásával (lásd 4. pont).

3.1. A befogadói működés jellemzése a Márai-szöveg elolvasása kapcsán

Amikor Márai Sándor *Az ünnepekről* című írásának interpretációját jellemezzük, különbséget kell tennünk aközött, hogy a műnek mint irodalmi alkotásnak spontán értelmezése áll-e a fókuszban, avagy jelen tanulmány megírásának céljából a szemiotikai textológia szövegjelentés-reprezentációs szempontrendszerét követve, egyúttal az ünnepeletnek és a kerek évfordulónak a megünneplését szem előtt tartva született interpretációt vizsgáljuk.

Bármelyik értelmezői szituációba is helyezkedünk bele, hangsúlyoznunk kell az elemzésnek azt a sajátos kontextusát, hogy jelen helyzetben a befogadónak és az elemzőnek a személye megegyezik. Ebből az is következik, hogy a befogadói tudásbázisnak a jellemzése, valamint a szövegjelentés-reprezentáció minden olyan szegmensének a leírása, ahol szerepet kap a befogadónak mint szubjektumnak a mentális működése, a több lehetséges változat közül pusztán egyetlen, a sajátom. Kiküszöbölhetetlen, hogy az egyetlen befogadói, illetve elemzői nézőpont nem teszi lehetővé általános jellemzők és szabályszerűségek megfogalmazását.

3.1.1. Az interpretációról

Az ünnepekről önmagában való, elméleti kerettől és szempontrendszerétől független befogadásakor spontán interpretáció zajlik. A jelen tanulmány keretében végzett elemző értelmezés elméleti interpretáció, mert a szemiotikai textológia elméleti keretének szemléletéhez igazodik, a magyarázatok fogalmai a szóban forgó tudományos keretben definiált kategóriák. A szöveg befogadásakor értelmező interpretáció való-

sul meg, ugyanis a Márai-szöveg nyelvi-fizikai megformáltságához a befogadó formai és szemantikai felépítést rendel. Az értelmezésnek a szó szerinti típusától az átvitt jelentés értelmezéséig terjedő skáláján az elemzett szöveg esetében *részlegesen figuratív interpretáció*ról beszélhetünk, ahol a szó szerinti jelentés értelmezése és a figuratív értelmezés is teret kap, mint a legtöbb társalgási és szépirodalmi szövegtípus esetében. Márai Sándor rövidszövegének értelmező elemzése jó példája az *strukturális interpretációnak*, amelynek során a befogadó a szöveg-értelem felépítésének elemei között értelmezett statikus viszonyokat reprezentálja, nem lévén tekintettel időrendi, oksági, logikai relációkra. Mivel ez úgy valósul meg, hogy a befogadó pusztán az interpretáció eredményét reprezentálja, és nem érvel arra vonatkozóan, hogy miért a szóban forgó értelmezést hozta létre, jelen helyzetben *leíró interpretációt* végzünk.

3.1.2. Az értelmezéshez felhasznált tudásbázisról

A szöveg értelmezéséhez felhasznált tudásbázisok vonatkozásában fontos szerepe van a tipológiai, a centrális és a lokális tudásbázisszektor elemeinek is.

A *tipológiai tudásbázis* szükséges elemeit első közelítésben a szöveg nyelvi-szemiotikai formája, valamint tárgyi-fizikai megvalósulása aktiválja; ezentúl pedig arra a kommunikációs helyzetre vonatkozó, elsősorban tapasztalati, élményalapú tudásunk, amelyet a szöveggel való „találkozásunkkor” azonosítunk. Ezekre reflektálva esetünkben a szöveget prózai műként azonosítjuk, terjedelme alapján rövidszöveggént. Ezt a kommunikációs helyzet alapvető sajátosságai is támogatják: a szöveget vagy nyomtatott formátumban – például könyv lapján – percipiáljuk, vagy digitalizált változatban valamely internetes oldalon.

A *centrális tudásbázis* elemei közül azok az ismeretek, élmények, tapasztalatok, benyomások stb. aktiválódnak, amelyek elsősorban Márai Sándor személyével, munkásságával, műveivel, irodalmi stílusával kapcsolatosak, avagy a sokak által ismert rövidszöveg-gyűjteményével, a *Füves könyvvel* vannak összefüggésben. Aktiválódhatnak ismereteink a bölcséleti szövegekről, az aforizmákról, a bekezdésnyi szövegekről; felidézhetünk olyan tudáselemeket, amelyek a Márai Sándor szövegeiben megrajzolt értékítéletet a befogadó/elemző számára érthetővé (saját személyére, életének történéseire vonatkoztathatóvá) teszik.

A *lokális tudásbázis*ban pedig olyan ismeretek jutnak szerephez a szöveg értelmezésekor, amelyek az előbbi két tudásbázis aktivált elemei között létesítenek kapcsolatot. Ilyen lehet például Márai Sándor életének

bizonyos eseményeire vonatkozó ismeretünk és a szövegjelentés egy-egy mozzanatáról szerzett benyomásunk közötti kapcsolat; a *Füves könyv* szövegének műfaji sajátosságai és más szerzők műveinek (pl. Ancsel Éva bekezdéseinek vagy Örkény István egyperceseinek) műfaji sajátosságai közötti viszony; Márai elemzett rövidszövegének és színre vitt változatának a kapcsolata stb.

Az interpretáció során végzett befogadói működés, valamint az aktivált tudásbáziselemek a szöveg értelmezését egy meghatározott mederbe terelik. Tolcsvai Nagy Gábor ezt a medert nevezi kognitív ösvénynek.

3.2. A jelentéssíkok reprezentációja a Márai-szövegben

A szövegjelentés vizsgálatakor lényeges kiemelni, hogy a szemiotikai textológia jelentésfelfogásának alapvetése, hogy különbséget tesz az extenzionális és az intenzionális jelentés között: az intenzionális jelentés a nyelvi síkhoz kötődik, az extenzionális jelentés pedig a nyelvi vetület valóságvonatkozása (a két fogalom Carnap általi felfogása szerint, vö. Carnap 1942). Ez azért is fontos, mert az extenzionális jelentés reprezentációjakor olyan tényezőkkel is számolnunk kell, amelyek a szövegelemzés tudományos keretét kitágítják a nyelvtudományon kívülre, így a kommunikáló partnerek egyéni mentális működését is figyelembe lehet venni a szövegjelentés reprezentálásában.

3.2.1. Az értelmi jelentéssík reprezentációja

Az értelmi jelentéssík a szemiotikai textológia felfogása szerint verbalizált fogalmi jelentés, amely nyelvi-szemantikai értelmezés következménye. A befogadó a szöveg nyelvi megformáltságának felépítését követve létrehozza a nyelvi megformáltság alkotóelemeihez rendelt jelentésegységek szerveződését. Petőfi S. ennek a folyamatnak két műveletét feltételezi: egyrészt a szöveg kiegészítését a nyelvi kifejtett alkotóelemek alapján kikövetkeztethető nem explicit elemekkel; másrészt pedig olyan világra vonatkozó ismeretek, feltételezések (tudáskeretek, forгатókönyvek) alkalmazását, amelyeket a konvencionális szótári jelentéseket alapul vevő jelentéseken kívül alkalmazunk (vö. Dobi 2021: 89–93).

Az elemzésre választott rövidszöveg értelmi jelentését csupán az befolyásolja, hogy a szövegjelentés alkotóelemei és a viszonyjelentések közül melyeket jelölnek nyelvi elemek, és melyeket nem. Utóbbiakat az értelmezés mentális műveletei során a befogadó azonosítja, illetve kikövetkezteti a nyelvi kifejtett nyelvi megformáltság alapján. Az eredeti szöveg alábbi változatában zárójelben, kiskapitális betűtípussal szedve szerepelnek azok a

jelentésrészletek, amelyekkel a befogadó az értelmezés folyamatában (nem tudatosan) „kiegészíti” a szöveg nyelvileg explicit síkját. A kiegészítésekkel kapcsolatban előrebocsátom, hogy ezek grammatikailag motivált értelmi egységek, amelyek – tekintettel az egyes szám második személyűség általános jelentésére, ld. pl. a Tízparancsolat felszólításait – nemcsak az aktuálisan érvényes befogadóra/olvasóra vonatkozhatnak, hanem mindenkire.

Márai Sándor: Az ünnepekről

Ha az ünnep elérkezik életedben [A TIÉDBEN, AZ OLVASÓÉBAN], akkor ünnepelj [TE, AZ OLVASÓ] egészen. Öltö [TE, AZ OLVASÓ] fekete ruhát. Keféld meg [TE, AZ OLVASÓ] hajad [A TIÉDET, AZ OLVASÓÉT] vizes kefével. Tisztálkodjál [TE, AZ OLVASÓ] belülről és kívülről. Felejs el [TE, AZ OLVASÓ] mindent, ami a köznapok szertartása és feladata. Az ünnepet nemcsak a naptárban írják [A NAPTÁRAK KÉSZÍTŐI] piros betűkkel. Nézd [TE, AZ OLVASÓ] a régieket, milyen áhítatosan, milyen feltétlenül, milyen körülményesen, mennyi vad örömmel ünnepeltek [A RÉGIEK]! Az ünnep a különbözés. Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás. Az ünnep legyen ünnepies. Legyen benne [AZ ÜNNEPBEN] tánc, virág, fiatal nők, válogatott ételek, vérpezsdítő és feledkezést nyújtó italok. S mindenekfölött legyen benne [AZ ÜNNEPBEN] valami a régi rendtartásból, a hetedik naphól [A VASÁRNAPBÓL], a megszokásból, a teljes kikapcsolásból, legyen benne [AZ ÜNNEPBEN] áhítat és föltétlenség. Az ünnep az élet rangja, felsőbb értelme. Készülj föl [TE, AZ OLVASÓ] reá [AZ ÜNNEPRE], testben és lélekben.

S nemcsak a naptárnak van piros betűs napja. Az élet elhoz [HOZZÁNK, KÖZTÜNK HOZZÁD, AZ OLVASÓHOZ] másféle, láthatatlan ünnepeket is. Ilyenkor [AMIKOR AZ ÉLET ELHOZ HOZZÁNK, KÖZTÜNK HOZZÁD, AZ OLVASÓHOZ MÁSFÉLE, LÁTHATATLAN ÜNNEPEKET] felejs el [TE, AZ OLVASÓ] mindent, figyelj [TE, AZ OLVASÓ] az ünnepre.

A befogadó/elemző által azonosított *t u d á s k e r e t* statikus jelentésű, tehát nominális elemek alkotják. Az *ünnep* kifejezés toldalékos formáiban szerepel a legtöbbször, ez az egyizotópiás szöveg kulcsszava; a tudáskeret nominális elemei: *ünnep* (5-ször fordul elő), *ünnepekről*, *ünnepet*, *ünnepeket*, *ünnepre*. Ezt a tudáskeretet bővítik különböző jelentésviszonyokban a következő elemek: a *köznapok* (kontextuális ellentétként); a *piros betűkkel*, *piros betűs nap*, a *hetedik nap* (kontextuális szinonim kifejezésekként).

A fogalmi séma *f o r g a t ó k ö n y* velemeinek a jelentése összekapcsolódik a tudáskeret központi 'ünnep' jelentésével (vagy általános cselekvésjelentésként, vagy pedig lazábban kapcsolódva hozzá): *ünnepelj, ünnepeltek, legyen ünnep; ölts* (fekete ruhát), *keföld meg* (hajad), *tisztálkodjál, felejsz el* (2-szer), *nézd, készülj föl, figyelj*.

3.2.2. A referenciális jelentéssík reprezentációja

A referenciális jelentéssík a szöveg fizikai formájához a lineáris és a hierarchikus kompozíció értelmezése alapján rendelhető hozzá. A kompozíció nominális és predikatív referenciájú elemekből áll. A nominális referenciális szerveződés értelmezésekor személyeket, tárgyakat, tényállásokat, valamint közöttük lévő korreferenciális viszonyokat azonosítunk a nyelvileg feltételezeten kifejezett valóságvonatkozás mentális leképeződésében. Az egymással jelentéskapcsolatban álló nominális kifejezések ún. nominális korreferencialáncokat alkotnak. A predikatív referenciális szerveződés értelmezésekor az igei vagy más szófajú predikátumokat és a közöttük feltételezhetően fennálló korreferenciális viszonyokat értelmezzük; a jelentésükben egymáshoz kapcsolódó predikatív tulajdonságú összetevőkből épülnek fel a szöveg ún. predikatív korreferencialáncai. Petőfi S. magyarázataiban gyakran szerepel a „tényleges vagy feltételezett” minősítés a szöveg fizikai formájának vagy a hozzá rendelhető valóságvonatkozásnak a jelzőjeként. Ezt az motiválja, hogy az eltérő befogadói mentális működések ismeretében nem beszélhetünk a szöveg értelmezésének kontextusaként egyetlen valóságról és ennek egyetlen lehetséges módon értelmezhető tényállásairól.

A referenciális jelentéssík reprezentációjának alapjául a feltételezhető valóság azon részletei, tényállásai szolgálnak, amelyeket a nyelvi formák jelölnek. A reprezentáció műveletei során ezeknek a lineáris – azaz korreferencialáncokban megvalósuló –, valamint hierarchikus szerveződését tárjuk fel. A viszonyok lineáris szerveződése a nominális és a predikatív jelentések láncolata révén valósul meg, a hierarchikus szerveződés pedig a kifejtett tényállások közötti összeférhetőségi viszonyok alapján értelmezhető.

Az alábbi táblázat két fő korreferencialánc elemeit rendszerezi mint a *l i n e á r i s j e l e n t é s s z e r v e z ő d é s* eszközeit: a bal oldali oszlopban a szöveg nyelvileg kifejtett mondatai olvashatók, a második oszlop a nominális elemeket, a harmadik pedig a predikatív elemeket tartalmazza.

A következő lapokon található táblázat a szöveg azon nominális és predikatív korreferenciális elemeit foglalja össze, amelyek az 'ünnep' jelentéssel – a befogadó/elemző értelmezésében – valamilyen viszonyban állnak (lehet szó jelentésazonosságról, de akár laza asszociációs kapcsolatról is):

A szöveg mondatai	Korreferencialáncok	
	Nominális	Predikatív
Márai Sándor: Az ünnepekről	Márai Sándor ünnepekről	
Ha az ünnep elérkezik életedben, akkor ünnepelj egészen.	ünnep életedben	elérkezik ünnepelj
Ölts fekete ruhát.	fekete ruhát	ölts
Keféld meg hajad vizes kefével.	hajad kefével	keféld meg
Tisztálkodjál belülről és kívülről.	belülről kívülről	tisztálkodjál
Felejts el mindent, ami a köznapok szertartása és feladata.	köznapok szertartása, feladata	felejts el
Az ünnepet nemcsak a naptárban írják piros betűkkel.	ünnepet napárban piros betűkkel	
Nézd a régieket, milyen áhítatosan, milyen feltétlenül, milyen körülmé- nyesen, mennyi vad örömmel ünnepeltek!	régieket örömmel	ünnepeltek nézd áhítatosan feltétlenül körülményesen
Az ünnep a különbözőség.	ünnep különbözés	
Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás.	ünnep rendhagyás	mély varázslatos
Az ünnep legyen ünnepies.	ünnep	legyen ünnepies
Legyen benne tánc, virág, fiatal nők, válogatott étek, vérpezsdítő és feledkezést nyújtó italok.	tánc, virág nők étek italok	legyen fiatal válogatott vérpezsdítő feledkezést nyújtó
S mindenekfölött legyen benne valami a régi rendtartásból, a hetedik napból, a megszakításból, a teljes kikapcsolásból, legyen benne áhítat és föltétlenség.	rendtartás hetedik napból megszakításból kikapcsolásból áhítat, föltétlenség	legyen benne, régi legyen benne

Az ünnep az élet rangja, felsőbb értelme.	ünnep élet rangja értelme	felsőbb
Készülj föl reá, testben és lélekben.	testben lélekben	készülj föl reá
S nemcsak a naptárnak van piros betűs napja.	naptárnak piros betűs napja	van
Az élet elhoz másféle, láthatatlan ünnepeket is.	élet ünnepeket	elhoz láthatatlan
Ilyenkor felejts el mindent, figyelj az ünnepre.	mindent ünnepre	felejts el figyelj

A nominális és a predikatív korreferenciális elemek

Nagyon érdekes megfigyelní, hogy a nominális referenciájú nyelvi elemeknek szinte mindegyike áll valamilyen jelentéskapcsolatban a központi 'ünnep' jelentéssel. Természetesen a változatlan vagy variált ismétléses alakok vesznek részt a legintenzívebben a jelentésfolytonosság fenntartásában, illetve jelölésében. De olyan rövid láncok is megfigyelhetők, amelyek viszonya az *ünnep* fő láncához valamilyen logikai, rész-egész vagy asszociációs ('együtt jár vele') viszony. Ilyenek például:

- az ünnephez kapcsolódó érzések, viszonyulások: *örömmel, különbözés, rendhagyás, rendtartás, megszakításból, kikapcsolásból, áhítat, föltétlenség;*
- az ünnep legtagabb kontextusához tartozó jelentések: *életedben, kívülről, belülről, régieket, élet rangja, értelme, testben, lélekben, élet, mindent;*
- az ünnep kellékei, velejárói, eszközei: *fekete ruhát, hajad, köznapok szer-tartása, feladata, tánc, virág, nők, étkek, italok;*
- az ünnep jelzése (a hétköznapokban, a Bibliában): *naptárban, piros betűkkel, hetedik naphól, naptárnak, piros betűs napja.*

A predikatív korreferencialáncok egyike szorosan összekapcsolódik az 'ünnep' jelentéssel úgy, hogy alkotóelemei közül némelyik cselekvésjelentése az 'ünneplés', némelyiké pedig itt is valamilyen logikai vagy asszociációs viszonyban áll a szövegjelentés reprezentációjában központi cselekvésjelentéssel: *ünnepelj, ünnepeltek, legyen ünnepies, áhítatosan, varázslatos, készülj föl reá, válogatott, vérpezsdítő, feledkezést nyújtó.* A predikatív korreferencia tekintetében ki kell emelni az egyes szám második személyű felszólító formák grammatikai szerepét a jelentéskontinuitásban: *ünnepelj, ölts* (fekete ruhát), *keföld meg* (hajad), *tisztálkodjál, felejts el* (2-szer), *nézd, készülj*

föl, figyelj. Ezek az igealakok – ahogyan fentebb erre az értelmi jelentéssík jellemzésekor utaltam – a szövegjelentés reprezentációjában pragmatikai szempontból is érdekesek: az olvasónak címzett felszólítások egyben az alkotói szándék megnyilvánulásai: a bölcséleti tartalom kifejezésének, a szerző által helyesnek tartott értékrend megtanításának a nyelvi kellékei.

A szövegjelentés *hierarchikus szerveződése* – a rövidszöveg típusajátosságainak köszönhetően – nem rajzol meg komplexitásukban markánsan eltérő, illetve egymásba épülő kompozíciós egységeket. A szöveg makrokompozícióját két bekezdésnyi egység egymáshoz kapcsolódása jellemzi, amelyek logikai viszonyát *s* mellérendelő kötőszó jelzi: ez a reláció laza kapcsolat, amely az első bekezdés tartalmának kiterjesztését szolgálja az ünnepek bármilyen formájára, a *láthatatlan ünnepekre* is. A makrokompozíciót tehát a témát kifejező cím (mint a szöveg része) és a két bekezdés alkotja.

A bekezdésekben az az érdekes – a bölcséleti tanítás szolgálatában álló – mondatszerveződés figyelhető meg, hogy a kijelentéseket követő felszólítások a szövegben kifejezett állapot, helyzet elérését lehetővé tevő magatartásra sarkalnak. Ilyen kijelentések a következők: „Az ünnepet nemcsak a naptárban írják piros betűkkel.” „Az ünnep a különbözés. Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás.” „Az ünnep az élet rangja, felsőbb értelme.” „S nemcsak a naptárnak van piros betűs napja. Az élet elhoz másféle, láthatatlan ünnepeket is.”

A referenciális jelentéssík reprezentációjában fontos szerepe van a befogadó háttértudásának – beleértve a kollektív és az egyéni háttértudást is –, ugyanis ez hatással van a mentálisan leképezett szövegértelmezésre, ennek hangsúlyaira, a befogadóban létrejövő képzettársításokra stb., stb. Jelen tanulmány megszületésének apropója is befolyásolja az említett háttértudás mintázatát. Márai Sándor ünneplésre vonatkozó gondolatainak értelmezői kontextusa kitágul, és az író műveiről, szellemiségéről, életútjáról szerzett ismereteinken és benyomásainkon túl az ünnepelt Maticsák Sándor hatvanadik születésnapja által aktivált emlékképeink, érzéseink, ismereteink is szerephez jutnak.

3.2.3. Az asszociációs jelentéssík reprezentációja

Az asszociációs jelentéssík reprezentációjakor a befogadó olyan mentális műveleteket végez, amelyek nyomán az egyes szövegmondatokhoz hozzárendelt tényállásokból és a közöttük – a kollektív és az egyéni háttértudás alapján – értelmezhető viszonyokból egyedi, az adott befogadóra jellemző asszociációs jelentés jön létre. Ez a jelentéssík nem független a másik három

jelentéssíktól, mivel a mentális működés során a kollektív és az egyéni háttér tudást nyelvi elemek (pontosabban hozzájuk rendelhető referenciális értékek) aktiválják.

E tanulmány szerzőjének (jelen helyzetben az elemzett szöveg befogadjának, egyben elemzőjének) az Ünnepelel való több mint harmincévnyi közeli ismeretsége – először tanítványként, majd kollégaként – élmények során keresztül lehetőséget kínál arra, hogy Márai Sándor ünnepekről és ünnepelésről szóló „tanításának” egyes részleteihez az említett egyedi, személyes tudásbázisából kapcsoljon részleteket, így téve egyszerűvé, egyedivé, az Ünnepelel személyével kapcsolatossá Márai rövidszövegének jelentését.

3.2.4. A kommunikatív jelentéssík reprezentációja

A kommunikatív jelentéssík reprezentációja visszavezeti az elemzést a nyelvi megformáltság vizsgálatához, amely a szöveg mondatainak belső elrendezésére és prozódijára fókuszál, valamint a mondatok adott szövegben megvalósuló sorrendiségére. Ez a jelentéssík egy adott nyelv mondat- és szövegszervezési szabályainak ismeretében értelmezhető (szabályokon értve a mondat- és szövegszervezés kötöttségeit és lehetőségeit, a prozódiaiakat is). Petőfi S. annak informativitását nevezi kommunikatív jelentésnek, hogy az elemek összes lehetséges sorrendi variációja közül melyik elrendezés (illetőleg melyik prozódiai struktúra) választódik ki egy szöveghelyen (vö. Dobi 2021: 89–93).

A reprezentációnak ez a lépése grammatikai ismereteket kíván. A műveletet a szöveg egyetlen kiválasztott mondatának elemzésével szemléltetem, mivel a teljes szöveg sorrendi vizsgálata jelentősen szétfeszítené e tanulmány kereteit. Legyen ez a szöveg első mondata: „Ha az ünnep elérkezik életemben, akkor ünnepelj egészen.” Az elemzés a lineáris elrendezést két vonatkozásban célozza: az egyik a tagmondatok sorrendje, a másik pedig a mondatrészek elrendezése a tagmondatokon belül.

Az alárendelő összetett mondatban a feltételes mellékmondat megelőzi a főmondatot. Az író szándékát, így a szöveg jelentését tekintve – miszerint Márai arra tanítja a befogadót, hogy miként viszonyuljon az ünnepekhez, amelyek rendhagyók és piros betűs napok, amelyekre fel kell készülni testben és lélekben – a feltétel elsődleges kimondásának fontos szerepe van, rávilágít ugyanis arra, hogy az ünnep attól ünnep, hogy nem gyakori, és az érkezésére várni kell.

Az egyes tagmondatokon belüli mondatrészek sokféle lineáris elrendezésben megjelenhetnének. Az első tagmondat esetében a *ha* kötőszó pozíciója eléggé kötött, bár az olyan formák is szabályosak, amelyekben a kötőszó az

igekötős igealak előtt áll, például „Az ünnep ha elérkezik életedben” vagy „Az ünnep az életedben ha elérkezik”.

Ha a feltételes kötőszó pozícióját egészen kötöttnek tekintjük, akkor *az ünnep*, az *el* igekötő, az *érkezik* ige és *az életedben* négy alkotóelem $1 \times 2 \times 3 \times 4$, azaz 24 sorrendi variációban jelenhet meg, amely sorrendek között vannak jók és kevésbé jók, de mindegyik szabályos. Lássunk példaképp egy sorozatot, amelyben *az ünnep* összetevőt mozgatjuk:

Ha az ünnep elérkezik az életedben, ...

Ha el az ünnep érkezik az életedben, ...

Ha elérkezik az ünnep az életedben, ...

Ha elérkezik az életedben az ünnep, ...

A második tagmondat belső elrendezésében az *akkor* utalószó van sajátos helyzetben, de a szabadsága nagyobb a *ha* kötőszóénál, véleményem szerint három pozícióban is megjelenhet (a köznapi kommunikációban is, nyilvánvalóan az eltérő hangsúlyok okozta eltérő stílushatással). A sorrendi változatok száma: $1 \times 2 \times 3$, azaz 6.

[...], *akkor ünnepelj egészen.*

[...], *akkor egészen ünnepelj.*

[...], *ünnepelj akkor egészen.*

[...], *ünnepelj egészen akkor.*

[...], *egészen ünnepelj akkor.*

[...], *egészen akkor ünnepelj.*

Természetesen csak elvi változatokként beszélhetünk a két tagmondat lehetséges variációiról, amelyek száma 24×6 , azaz 144 (amennyiben a tagmondatok felcserélhetőségével is kalkulálnánk, akkor 288). A kommunikációs jelentés reprezentációjakor arra vagyunk kíváncsiak, milyen kontextuális magyarázata lehet az elemzett szövegben realizált lineáris elrendezésnek.

A mellékmondat–főmondat sorrend motiváltságáról fentebb már volt szó, most lássuk a két tagmondatot alkotó kategóriák elrendezését.

Mivel az elemzésre kiválasztott szövegmondat a szöveg első (tétel)mondata, közvetlen szövegelőzménye a témamegjelölő cím: *Az ünnepekről*. Az *ünnep* topikban (azaz logikai alanyként) való szerepeltetése a tételmondatban (*Ha az ünnep elérkezik az életedben, ...*) a címbéli réma témává válásával magyarázható (a szöveg tematikus progressziójában, a mondatok aktuális tagolásában a réma az új, még ismeretlen, a téma pedig a már ismert tartalom). Az *el*- igekötő hangsúlyos helyzete az ige előtt (*elérkezik*, mivel meg-

kapja a fókuszjegyet a formális szemantikai értelemben vett fókuszpozíció kitöltetlensége miatt) a történésnek (az ünnep eljövételének) a beálltát fejezi ki. Az *elérkezik* és az *életedben* kifejezések adott sorrendje is azzal magyarázható, hogy az esemény beállta hangsúlyosabb a topik–igémódosító–igemondathatározó elrendezésben, mintha az *életedben* megelőzné az igekötős igealakot.

A második tagmondatban (a főmondatban) az utalószó tagmondat eleji pozíciója a mondatjelentés tekintetében semleges hely – nem fókusz, hanem mondathatározói pozíció –, ugyanis az *akkor* utalószóhoz itt csak halványan kapcsolódik időjelentést helyettesítő funkció ('abban az időpontban'), erősebb az 'abban az esetben' értelmezés. Az *ünnepelj* pozíciója az első tagmondat *ünnep* pozíciójával állítható szerkezeti párhuzamba, ami általánosságban jellemző a tételmondatokban megmutatkozó szerzői kinyilatkoztatásokra. Ráadásul a két összetevő fordított elrendezésével az *egészen* fókuszba kerülne (*akkor egészen ünnepelj*), így a tételmondat hangsúlyai nem lennének eléggé összhangban Márai tanításának súlypontjaival. Márai ugyanis – saját értelmezésem szerint – nem arra tanítja a befogadót, miképpen kell egészen (nem csak felületesen) ünnepelni, hanem arra, hogy mit jelent az ünnep, mi a lényege az ünneplésnek.

4. Kitekintés: világok Márai Sándor *Az Ünnepek* című rövidszövegében

A felsorolt négy jelentéssík a szemiotikai textológiai szövegjelentés-reprezentáció keretében alkalmas arra, hogy jellemzésükkel képet alkossunk egy konkrét szöveg jelentésének nyelvspecifikus, illetve egyéni befogadóspecifikus sajátosságairól, ugyanakkor a szövegjelentés leírását hozzákapcsoljuk az általános emberi gondolkodás kategóriáihoz David Lewis moduláris realizmusának világfogalmai révén (Lewis 1973/2004: 91–99). Utóbbi kategóriákat Petőfi S. János Csúri Károly „lehetséges világai” nyomán (vö. Csúri 1987) beépíti a szemiotikai textológiai jelentésleképezés magyarázatába is mint a lehetséges világok elméletét, de Csúri irodalomközpontú szöveg szemléletéhez képest jóval általánosabb értelemben (vö. Petőfi S. 1994), és összekapcsolja a jelentéssíkok reprezentációjával. Ennek egy lehetséges formáját láthatjuk alább a Márai-szövegre vonatkoztatva.

– A v a l ó v i l á g – a *való* jelentése által keltett képzettársítás ellenére – nem objektív valóság, hanem meghatározott konvenciók által valósnak vélt világ, amely esetünkben az a feltételezett valóság, amelynek része az Ünnepelelt, a Márai-örökség, és még számtalan olyan entitás, amely a szöveg jelentésének reprezentációjában szerepet játszhat.

– A *s z ö v e g v i l á g* a szöveg nyelvi-fizikai síkja által feltételezhetően kifejezett tényállasegyüttes. Ez a szöveg négy jelentéssíkjának együttese, amely leginkább a referenciális jelentéssík reprezentációjában azonosított tudásbázisok és fogalmi sémák ismeretében ragadható meg.

– A *l e h e t s é g e s v i l á g* a fentebb kifejtett módon értelmezett való világtól különböző valóságként értendő, amelyben a befogadó által értelmezett szövegvilág tényállásai az ő (mint értelmező) számára igaznak, lehetségesnek minősülnek. Leegyszerűsítve tehát a befogadó által mentálisan leképezett szövegjelentést megengedő világról van szó: *Az ünnepekről* vonatkozásában egy olyan valóságról, amelyben Márai ünneplésről szóló tanításai érvényesek lehetnek. (Vö. Vass 1990: 103.)

– A *r é s z v i l á g* a világ olyan komponense, amelyet valamilyen szempontból el lehet különíteni a világ többi összetevőjétől. Ilyen megkülönböztető jegy lehet például a hely, az idő, a szituáció szereplői stb. Ilyen részvilágként fogható fel tanulmányom apropóján az Ünnepektel kapcsolatos helyek, időpontok, élmények szereplői, amelyek valamilyen kapcsolatba hozhatók a Márai-bölcseletben megjelenő hasonló jelentésekkel stb.

Az így értelmezett világfogalmak modellje szorosan összekapcsolódik azal, ahogyan Petőfi S. János a szöveg jelentéssíkjait és a tudásbázisok típusait rendszerezi. A világfogalmaknak fentebb igen nagyvonalakban körvonalazott rendszerét a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés egyik elméleti támpontjának tartom, és egyben alkalmasnak arra, hogy tovább kutassuk a szemiotikai textológia jelentéssíkjainak és a lehetséges világoknak a kapcsolódási lehetőségeit. (Vö. Dobi 2021: 86–87.)

Irodalom

- CARNAP, RUDOLF 1942: Introduction into semantics. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- CSÚRI KÁROLY 1987: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DOBI EDIT 2013: A nem tipikus szövegek jelentésreprezentációjának egy kérdéséről. Magyar Nyelvjárások 51: 169–177.
- DOBI EDIT 2021: A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentésreprezentációjában. Nyelvtudományi Értekezések 170. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LEWIS, DAVID 1973/2004: Lehetséges világok. In: Farkas Katalin – Huoranszki Ferenc (szerk.), Modern metafizikai tanulmányok. Eötvös Kiadó, Budapest. 91–99.

- PETŐFI S. JÁNOS 1994: Lehetséges világok – szövegvilágok. In: Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László (szerk.), Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez. Trezor Kiadó, Budapest. 41–61.
- PETŐFI S. JÁNOS 1996: Az explicittség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. *Linguistica, Series C, Relationes* 8. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS 2009: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. *Officina Textologica* 15. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- VASS LÁSZLÓ 1990: Terminológiai szótár a szemiotikai textológia tanulmányozásához. In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.), *Szemiotikai szövegtan* 1. JGyTF Kiadó, Szeged. 85–116.

Források

ÉrtSz. *ünnepekről* szócikke.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/u-u-51872/unnep-51AE0/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXBpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJcdTAwZmNubmVwIn0> (Letöltve: 2025.02.07.)

MÁRAI SÁNDOR 1943/2002: *Füves könyv*. Budapest, Helikon.

*

The semiotic textological analysis of Sándor Márai's short text "Az ünnepekről" [About holidays]

In my study, I illustrate, via the analysis of Sándor Márai's short text, "Az ünnepekről", with what information the system of meaning planes interpreted in the context of semiotic textology contributes to the representation of the meaning of the text. The theoretical framework of meaning analysis is comprised by semiotic textology. In the representation of meaning, the interpreter of the text (and, obviously, its creator) is present as a unique mental content or as a unique mental function. Therefore, the bases of knowledge of the interpreter and the type of interpretation play an important role in the representation of the meaning of the text.

Keywords: *meaning analysis, semiotic textology, knowledge base*

EDIT DOBI

